

כה

סיפור יציאת מצרים כ"הקהל" משפחתי

מבוא

- א. אפילו כולנו חכמים
- ב. לראות ולהיראות
- ג. פרשת "ארמי אובד אבי"
- ד. מתחיל בגנות ומסיים בשבח
- ה. לספר ולהודיע
- ו. מתחיל באבות או בשעבוד מצרים

מבוא

את מצוות הקהל מקיימים אחת לשבע שנים, במוצאי חג ראשון של סוכות שלאחר שנת השמיטה. המלך או מנהיג העם הבכיר ביותר מצווה לקרוא פרשיות מספר דברים בפני העם, האנשים הנשים והטף, אשר נקהלים בעזרת הנשים בבית המקדש. את מצוות הסיפור ביציאת מצרים מקיימים מדי שנה, בליל ט"ו בניסן. לאחר שנשחט הפסח ונצלה במקדש, מספרים ביציאת מצרים, כאשר פסח מצה ומרור מונחים על שולחן הסדר המשפחתי. האב מספר לבנו, ואם הוא לבדו – הוא מספר לעצמו.

הרמב"ם, בהלכות חמץ ומצה, פרקים ז–ח, עוסק בהלכות ליל הסדר, ובהלכות חגיגה, פרק ג, עוסק הרמב"ם בהלכות הקהל. בשני המקומות הללו, משתמש הרמב"ם במטבעות לשון דומות, אשר הן יחודיות לשתי המצוות הללו. חלקן של מטבעות הלשון הללו מקורם בדברי חז"ל. נראה שהרמב"ם ראה את אופן הקיום של מצוות הסיפור ביציאת מצרים בליל הסדר כבנוי במתכונת הדומה ללימוד התורה של מעמד הקהל. אמנם במעמד הקהל מדובר על כל קהל ישראל, ואילו ליל הסדר הוא מעמד בעל אופי משפחתי, אך בכל זאת נראה שהמסגרת והמסרים דומים. יחד עם זאת, קיים שוני מהותי בין ליל הסדר ומעמד הקהל בצורה שבה מועברים המסרים והדגשים.

א. אפילו כולנו חכמים

הקהלת כל ישראל, האנשים הנשים והטף, היא לשם שחזור מעמד הר סיני וקבלת תורה מחודשת. עצם נוכחותו של כל קהל ישראל במעמד היא המרוממת את קהל השומעים, והיא שתביא להפנמת המסרים. אין מדובר בלימוד עיוני מדוקדק, אלא על

הבנה כללית, התקשרות והתחברות למציאות התורה בישראל. האישיות הכללית ביותר בעם, הוא המלך, ליבו של העם, היא העומדת בראש המעמד: המלך מצווה לקרוא באזני העם. לעומת מעמד הקהל, ליל הסדר מהווה מסגרת מצומצמת יותר. המדובר במסגרת משפחתית או שכונתית, שבה מצוה על כולם לספר ביציאת מצרים. בראש הסדר עומד אבי המשפחה, ותפקידו לספר את סיפור יציאת מצרים לכל אחד מהמסובים בשפה וברמה המתאימה לו. גם במקרה שהוא נמצא לבד עליו לספר זאת לעצמו.

במעמד הקהל קורא המלך בלשון הקודש בלבד, וגם מי שאינו מבין – כמו הטף – חייב לבוא. ליל הסדר, אין עניין לקרוא ולספר דווקא בלשון הקודש, אלא אדרבה: בשפה ובאופן שבהם יובן הסיפור בצורה הטובה ביותר. במעמד הקהל השומעים הם פאסיביים, ובליל הסדר השומעים פעילים הרבה יותר. על המספר לערוך שינויים מסויימים, שיעוררו את המסובים לשאול ולהתעניין, ועל-ידי כך יובן סיפור יציאת מצרים ויופנם אצל המאזינים. ההגדה עצמה בנויה בצורה של שאלות: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?"; "חכם מהו אומר?" (וכן הבנים הנוספים); "מניין שכל מכה ומכה...?"; "פסח מצה ומרור – על שום מה?"; ועוד. כל זאת בשונה מהקריאה הרצופה בתורה במסגרת מעמד הקהל של כלל ישראל.

באשר ליודעים והמבינים – משתמש הרמב"ם במטבעות לשון דומות. לגבי הקהל כותב הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ו: "ואפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה חייבין לשמוע בכוונה גדולה ויתרה", וביחס לליל הסדר הוא כותב בהלכות חמץ ומצה ז, א: "אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים"; ובנוסף מורחב בהגדה עצמה: "ואפילו כולנו חכמים, כולנו זקנים, כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים". מטבע הלשון דומה, ואף על פי כן העשייה שונה, בהתאם לאופיים של המעמדות: בהקהל חייבים הנוכחים – גם החכמים שבהם – לשמוע, ובליל הסדר הם חייבים לספר. בהקהל – הפנמה פאסיבית, בליל הסדר – הפנמה אקטיבית.

ב. לראות ולהיראות

אחת מבין שלוש המצוות של הרגלים היא לראות את פני ה' (דברים טז, טז): להראות לפני ה', וגם לראות. כך דרש ר' יהודה בגמרא חגיגה (ב ע"א), על הפסוק: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ה'" (שמות כג, יז) – "כדרך שבא לראות כך בא להראות". האות יר"ד במילה "יראה" מנוקדת בצירי, ונדרשת כאילו היא מנוקדת בחיריק.

מצוות הקהל מתקיימת "בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלקיך" (דברים לא, יא), והגמרא בבבלי חגיגה (ב ע"א-ג ע"א) ובירושלמי חגיגה (א, א) לומדת מכאן הלכות למצוות ראייה של המועדים (בעיקר לגבי פטורם של אנשים מסויימים או חיובם במצוות ראייה

והקהל). בעל ספר החינוך, במצוה תפט, עוסק במצוה להראות במקדש בעליה הרגל, והוא מקשר בינה ובין מצוות הקהל:

למען יראו כל ישראל ויתנו אל לבם בפעולת הקרבן המעורר לבבות, כי כולם, מקטנם ועד גדולם, חלק ה' ונחלתו... ומזה היסוד נתייחדה לנו מצוה במועד השמיטה בחג הסוכות להקהיל שם האנשים הנשים והטף והגרים... ועוד יש טעם אחר במצוות הקהל, נכתוב אותו במקומו (במצוה תריב).

מצוות הקהל, המתקיימת אחת לשבע שנים, מהווה גם את פסגתה של מצוות הראייה שקויימה בכל הרגלים שבשבע השנים שקדמו למעמד. זה הבסיס ללימוד ההלכות ממצוות הקהל למצוות ראייה, כפי שנלמד בתלמודים. הרמב"ם עוסק בהלכות מצוות הקהל במסגרת הלכות חגיגה, בפרק ג, לאחר שבשני הפרקים הקודמים לו עסק הרמב"ם במצוות העלייה לרגל ובהלכות הקשורות לה, ובכללן – גם במצוות ראייה. הקשר בין הנושאים הוא ברור, ובהלכות הקהל מקשר הרמב"ם במפורש בין המצוות, כפי שעשו חז"ל בתלמודים. וכך הוא כותב בהלכות חגיגה ג, ב: "כל הפטור מן הראייה פטור ממצוות הקהל, חוץ מהנשים והטף והערל". אלא שהרמב"ם הוסיף משלו לקשר בין המצוות. בהלכות חגיגה ב, א עוסק הרמב"ם בפטורים ובחייבים במצוות ראייה, ודורש דרשה משלו, שמקורה הוא בפסוק בפרשת הקהל, ולא בפסוק ממצוות ראייה:

נאמר: "בבוא כל ישראל לראות" – כשם שהן באים להראות לפני ה', כך הם באים לראות הדר קדשו ובית שכינתו.

זוהי דרשה הדומה לדרשת ר' יהודה בגמרא בחגיגה שהובאה לעיל, אך אף על פי כן היא אחרת. היא מלמדת על כך שמצוות הקהל עצמה – עניינה לראות ולהראות. המצוה חלה "בבוא כל ישראל לראות" (האות למ"ד מנוקדת בצירי), והרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ו כותב שכל אחד "יראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה", לראות ולהראות.

גם בליל הסדר מוטל על כל אחד ואחד לראות ולהראות. הרמב"ם כותב בהלכות חמץ ומצה ז, ו:

בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר: "ואותנו הוציא משם" (דברים ו, כג), ועל דבר זה ציווה הקב"ה בתורה: "וזכרת כי עבד היית" (דברים ה, טו) – כלומר: כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדיתי.

בנוסח ההגדה של הרמב"ם, המובא בספרו אחרי הלכות חמץ ומצה, הוא מביא נוסח אחר: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים";¹ אך אין בכך כל סתירה לדבריו הקודמים. בנוסח ההגדה מלמד הרמב"ם את אופן עריכת הסדר בפועל: את נוסח ההגדה ואת המשפטים שעל עורך הסדר לומר. לפי זה, המשפט שיש לומר הוא: "בכל דור חייב אדם לראות את עצמו"; אך אין זה מספיק לומר זאת בלבד: צריך גם להראות זאת – ועל כך נסוב תיאור העשייה, שאותו מפרט הרמב"ם בהלכה שם. ואכן, אחר שכתב הרמב"ם שהאדם צריך "להראות את עצמו" (בשעה שהוא קורא את ההגדה ואומר את הלשון "לראות את עצמו"), מוסיף הרמב"ם שם בהלכה ז: "לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות... ואפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות". גם קודם לכן, בהלכה ג, כתב הרמב"ם שיש לעשות מעשים מסויימים בכדי שגם אחרים יראו: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים".

בהקהל באים להראות לפני ה' ומתוך כך לראות את פני ה'; בליל הסדר המספר רואה את עצמו, ומתוך כך הוא מראה לאחרים. השוני בין "לראות" ו"להראות" קשור לאופי השונה של המעמדות: בהקהל המטרה היא להפנים בשמיעה ובראייה פאסיבית, שהרי "המלך שליח הוא להשמיע דברי האל";² בליל הסדר המטרה היא לספר, להוציא ממנו והלאה לאחרים, הפנמת מסרים תוך השתתפות פעילה. בפסת, ביום ההולדת של האומה, ביום שבו אנו עסוקים בבנינה ובביסוס ההוויה הלאומית, הכל שותפים ופעילים; בהקהל, שהוא מעמד של חידוש נתינת התורה, נחשב הכלל כולו, האנשים הנשים והטף, בבחינת מקבלים.

ג. פרשת "ארמי אובד אבי"

במעמד הקהל קוראים פרשיות מסויימות מספר דברים ללא כל הסבר ופרשנות (אם כי בתוספתא סוטה ז, ט נאמר ש"דרשות נדרשות בה", ומכאן שהמלך היה מוסיף עוד משלו על הכתוב בפסוקים; אך הרמב"ם לא הזכיר את התוספתא הזאת). לעומת זאת, בליל הסדר קוראים פרשיות ופסוקים מהתורה, ו"כל המאריך לספר בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח".³

1. כך הוא הנוסח בהלכה לעיל ובנוסח ההגדה, בדפוסי הרמב"ם הרגילים. ברמב"ם מהדורת פרנקל כתוב בשני המקומות על פי רוב כתבי היד: "להראות", אך שם מצויין שישנן נוסחאות שונות בעניין. ביישוב הסתירה בין "לראות" ו"להראות" על פי הדפוסים הרגילים עסק הרמ"מ שניאורסון (הרבי מליובוביץ), בחידושים וביאורים בש"ס, חלק א, סימן יב.
2. רמב"ם, הלכות חגיגה ג, ו.
3. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, א.

בולטת פרשה אחת שנקראת בשני המעמדות, בהקהל ובליל הסדר: פרשת "ארמי אובד אבי" (דברים כו, ה-ח). בהקהל היה המלך קורא מתחילת חומש דברים עד סוף פרשת שמע; משם מדלג ל"והיה אם שמוע"; משם מדלג ל"עשר תעשר", וקורא משם ואילך על הסדר, עד סוף הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא.⁴ פרשת "ארמי אובד אבי" מופיעה לפני הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא, ומכאן שהמלך קורא פרשה זו בין יתר הפרשות מתוך ספר דברים, ללא כל פרשנות ותוספת.

בליל הסדר משמשת פרשה זו כמרכז של מצוות הסיפור. פרשה זו נדרשת כמעט מילה במילה במסגרת ההגדה, אחרי אמירת "והיא שעמדה". הדרשה נתפתחת במילים: "צא ולמד מה ביקש לבן הארמי", ומסתיימת באמירת "דם ואש ותמרות עשן". על דרשת פרשה זו באופן מיוחד הוסיף הרמב"ם וכתב בהלכות חמץ ומצה ז, ד: "וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי משובח". בדרישתה של פרשה זו בדווקא יש מצוה להאריך, על אף שהמצוה היא לספר ולהאריך בסיפור יציאת מצרים באופן כללי. אף פרשה אחרת בתורה – ואף לא מספר שמות, שבו מסופר על יציאת מצרים – אינה נדרשת בהגדה.⁵

פשר הבדל זה באופן הלימוד של פרשת "ארמי אובד אבי" הוא בהדגשות השונות שיש בשני המעמדות. הקהל הוא מעמד כעין זה של הר סיני. יש בו מימד של קבלת תורה מחודשת. לעומתו, ליל הסדר הוא מעמד של התחברות אישית להווייתנו הלאומית. התורה ניתנה לכלל ישראל, והיא ניתנה בהקהל: "יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחרב, באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי" (דברים ד, י). מעמד הר סיני נקרא "יום הקהל" (דברים ט, י), וההדגשה בו היא על נתינת התורה לעם ישראל כאומה, שמתוכה מקבל כל פרט על עצמו את התורה באופן אישי. בליל הסדר, ההדגשה המרכזית בסיפור יציאת מצרים היא ההתקשרות שלנו לתהליך התגבשותנו לעם במובן הלאומי, החל מהעברי הראשון, אברהם אבינו, דרך השעבוד במצרים והיציאה הניסית משם, כשרק לבסוף, בסיומו של תהליך זה, נמצא מעמד הר סיני. כך כותב הרמב"ם באשר לליל הסדר, בהלכות חמץ ומצה ז, ד:

כיצד? מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועים אחר ההבל ורודפין אחר עבודת אלילים, ומסיים בדת האמת שקירבנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקירבנו לייחודו.

4. על פי הרמב"ם, הלכות חגיגה ג, ג.

5. על קריאת פרשת "ארמי אובד אבי" בליל הסדר, ראה: הרב יגאל שפרן, "מקרא ביכורים בליל הסדר", קובץ הצינונות הדתית, ב (תשנ"ט), עמ' 95-101.

הרמב"ם משתמש בביטוי "דת האמת" כשהוא מתייחס למתן תורה. הוא משתמש בביטוי זה בשני מקומות בודדים בלבד:⁶ כאן, בהלכות חמץ ומצה, ובהלכות חגיגה בפרק ג, כאשר הוא עוסק במעמד הקהל. ביחס להקהל השתמש הרמב"ם פעמיים בביטוי זה: בהלכות חגיגה ג, א:

מצוות עשה להקהיל... ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותם במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת.

ובהמשך הפרק, בהלכה ו:

חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתירה... שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה.

מטרת מעמד הקהל היא לחזק את דת האמת, ובליל הסדר מסיימים את עיקר סיפור יציאת מצרים בקבלת דת האמת בהר סיני. באופן כללי זהו תפקידו של המלך, ש"בכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מחשבתו ומגמתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק".⁷

בפרשת "ארמי אובד אבי" מופיעה בקצרה ההיסטוריה הלאומית של עם ישראל. הואיל וזהו הבסיס לסיפור יציאת מצרים, היא נאמרת ומתפרשת בהרחבה רבה. בהקהל היא נקראת ללא כל פרשנות, מאחר שלא זה הנושא העיקרי של המעמד, אם כי חשוב שתיאמר פרשה זו, משום שפסגת התהוותנו הלאומית (המתוארת ב"ארמי אובד אבי") היתה עם קבלת דת האמת בהר סיני במתן תורה. כך הוא סדר הזמנים וכך הוא עומק העניין: "אשר בחר בנו מכל העמים" – ומתוך כך, ולאחר מכן – "ונתן לנו את תורתו". הבחירה בעם ישראל הינה נצחית ומוחלטת, על אף שבתחילה היו אבותינו עובדי עבודה זרה, ורק אחר כך קירבנו המקום לעבודתו.

ד. מתחיל בגנות ומסיים בשבח

עם זאת ישנו הבדל מהותי בין ליל הסדר למעמד הקהל בדרך העברת המסרים והדגשתם. מעמד הקהל נערך בפני כל העם כאיש אחד, ועל כן המסרים המועברים בו הם מסרים כלליים. בליל הסדר יש לספר את סיפור יציאת מצרים לכל בן לפי רמתו והבנתו: יש המבין דברים לעומקם, ויש שמספיק לומר לו דברים בתמציות. כאן המסרים מועברים באופן אישי, לפי התאמה לכל אחד מהשומעים.

6. חוץ מאיזכור נוסף, שאיננו מענייננו, בהלכות מתנות עניים י, א.

7. רמב"ם, הלכות מלכים ד, י.

המשנה בפסחים (י, ה) עוסקת בקצרה בחלק ה"מגיד" שבהגדה. במשנה הובאו ארבע הקושיות, ואחר כך נאמר במשנה: "מתחיל בגנות ומסים בשבח, ודורש 'מארמי אובד אבי' עד שיגמור כל הפרשה כולה". הגמרא שם דנה:

מאי בגנות? רב אמר: "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו", ושמואל אמר: "עבדים היינו".

דברי רב נזכרים בירושלמי פסחים (י, ה) בצורה מפורטת יותר:

רב אמר: מתחילה צריך להתחיל "בעבר הנהר ישבו אבותיכם... ואקח את אביכם" (יהושע כד, ב-ג).

בהגדה של פסח המקובלת בידינו כיום, אנו פותחים בדברי שניהם. הקטע שהוזכר בדברי שמואל, "עבדים היינו", נאמר לאחר שאלות "מה נשתנה", ואילו הקטע שאליו התייחס רב, "מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו", נאמר אחר כך, לאחר פירוט ארבעת הבנים ולפני דרשת "ארמי אובד אבי".

תוכן הגנות והשבח אצל שתי דעות האמוראים שונה. רב עוסק בגנות הנפש, בעבודה זרה, ומכאן שהשבח הוא שקירבנו ה' לעבודתו; שמואל עוסק בגנות הגוף, בעבודות, והשבח הוא שה' גאלנו ממצרים. כך הסביר זאת המהר"ל.⁸

ה. לספר ולהודיע

הרמב"ם מרחיב בדבריו בנקודות אלו, וכך כותב בהלכות חמץ ומצה ז, א-ב:

מצוות עשה של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים, לביל חמישה-עשר בניסן, שנאמר: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר "זכור את יום השבת". ומניין שבליל חמישה-עשר? תלמוד לומר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה" – לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח.

מצוה להודיע לבנים, ואפילו לא שאלו, שנאמר: "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טיפש – אומר לו: בני, כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחרות. ואם היה הבן גדול וחכם – מודיעו מה

8. בפירושו להגדה עמ' נז-נח. ראשונים רבים עסקו בשאלה מדוע בהגדה מופיעים דברי שניהם ובסדר הזה. עיין בבירור הלכה לפסחים קטז ע"א (עמ' רסז).

שאירע לנו במצרים וניסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו. הכל לפי דעתו של
בן.

בהלכות אלו מבחין הרמב"ם בין סיפור יציאת מצרים לבין הודעה על יציאת מצרים, כן שחובת הסיפור היא כל אחד לעצמו, אף אם הוא חכם ויודע; חובת ההודעה, לעומתה, היא לבנים⁹. אמנם הרמב"ם מזכיר בהלכה א את הפסוק "והגדת לבנך", אבל זאת בכדי ללמוד מהמילים הבאות אחר כך – "ביום ההוא" – על התאריך שבו יש לספר ביציאת מצרים, בליל חמישה-עשר, בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. בהלכה ב ציטט הרמב"ם רק את ראשיתו של הפסוק "והגדת לבנך", בכדי ללמוד על חובת ההודעה לבנים.

גם בספר המצוות, עשה קנז, מרחיב הרמב"ם בדברים על חובת הסיפור בינו לבין עצמו, מבלי להדגיש את חובת הסיפור לבנים. כך הוא גם בפתיחה להלכות חמץ ומצה: "לספר ביציאת מצרים באותו הלילה", מבלי לציין באוזני מי יש לספר זאת. ההבחנה בין חובת הסיפור בינו לבין עצמו לבין חובת ההודעה לבנים נשמרת ברמב"ם גם בהלכות הבאות. כך הוא ברמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, ד, כשהוא עוסק בשאלת הגנות והשבח:

וצריך להתחיל בגנות ולסים בשבח. כיצד? מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר עבודה זרה; ומסיים בדת האמת שקירבנו המקום לו, והבדילנו מן התועים וקירבנו ליחודו. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו; ומסיים בניסים ונפלאות שנעשו לנו בחירותינו. והוא שידרוש מ"ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח.

הגנות על אבותינו, שעבדו ע"ז בימי תרח, היא במסגרת חובת הסיפור, והיא מתאימה לשיטת רב; הגנות על אבותינו שהיו עבדים במצרים, היא במסגרת חובת ההודעה, והיא מתאימה לשיטת שמואל. יתירה מזאת: תוכן הגנות הנמסרת במסגרת ההודעה מתאים לדברי הרמב"ם לעיל, בהלכה ב, בפרטו את חובת ההודעה לבנים. גם שם ההודעה עוסקת בכך ש"היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחרות".

9. על ההבדל בין "לספר" ו"להודיע" שבדברי הרמב"ם עמד גם הרב יצחק מירסקי, הגיוני הלכה, א, עמ'

ו. מתחיל באבות או בשעבוד מצרים

על פי הדברים הללו נראה שהרמב"ם הבין את השוני שבין דברי רב ודברי שמואל בשאלת הגנות ושבח – לא רק בכל הקשור לתוכנם של המסרים שבדבריהם, אלא גם ביחס לשאלה: למי או בפני מי נאמרים הדברים? דברי שמואל עוסקים בסיפור המוגדר של אירועי יציאת מצרים – השעבוד והחירות – מבלי להזכיר את התהליכים שקדמו לכך מימי האבות, ולא במה שאירע אחר כך: "שקרבתנו המקום לו, והבדילנו מן התועים וקרבתנו ליחודו". סיפור העבודות במצרים והוצאתנו משם הינו מסר מינימלי עבור הבנים, גם אם הם אינם שואלים ואינם מגלים כל התעניינות מצידם. הפיסקה "עבדים היינו" נאמרת מיד אחרי שנעשו שינויים יחודיים ללילה זה (שאמורים לעורר את הבנים לשאול לפרשם) ואחרי ששאל האב בעצמו את שאלות "מה נשתנה" שבהגדה (ובכך הצביע בפני הבנים על השינויים המהותיים והמרכזיים שבלילה זה).¹⁰ לאור זאת, ההודעה הקצרה של "עבדים היינו", מיד עם תחילת המגיד, מופנית גם למי שאינו מתעניין, וע"י כך מתקיימת מצוות "והגדת לבנך". וכדברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה ז, ב: "מצוה להודיע לבנים, ואפילו לא שאלו, שנאמר 'והגדת לבנך' " – "לא שאלו", לא מפני שאינם יודעים לשאול, אלא מפני שלא עניין אותם לשאול.

נוסף עוד, שתיאור השיעבוד במצרים והיציאה משם, בלי אזכור של התהליכים שקדמו לכך בתקופת האבות, הם גם המסרים הכלליים שנאמרים כתשובות קצרות לשלושה מבין ארבעת הבנים (הבן החכם מקבל תשובה מקיפה יותר).

לעומת זאת, דברי רב עוסקים במסר רחב יותר: תחילתו – בראשית דרכה של האומה בימי אברהם (ואף קודם לכן: בימי תרח); המשכו – בהבטחת ברית בין הבתרים ועד ירידת עם ישראל למצרים; וסופו – בסיפור היציאה עצמה, תוך דרשנות של פרשת "ארמי אובד אבי". פשוטי המקראות שבפרשה זו מתמצתים את סיפור השעבוד והיציאה ממצרים, ודרשת המקראות מרחיבה ומסבירה את הנושאים הללו. פרשת "ארמי אובד אבי" מחברת את סיפורי האבות המתחילים בימי אברהם ותרח, דרך מה שאירע ליעקב בבית לבן, ועד לירידת יעקב ובניו למצרים. כך גם מגדיר הרמב"ם בספר המצוות, עשה קלב, העוסקת באמירת דרשת "ארמי אובד אבי" בעת הבאת הביכורים:

שציוונו לספר טובותיו אשר היטיב לנו והציל אותנו. ומתחיל בעניין יעקב

אבינו, ומסיים בעבודת המצרים וענותם אותנו, ולשבחו על כל זה.

אדם בוגר, ואפילו חכם ונבון ושיועד את כל התורה, חייב לספר – ולו גם בינו לבין עצמו – את הסיפור המורחב של יציאת מצרים מימי האבות, דרך דרשת פרשת "ארמי אובד אבי". הרמב"ם מדגיש בדבריו:

10. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, ג; ה, ב.

והוא שידרוש מ"ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח.

את דברי הרמב"ם "והוא שידרוש" ניתן לפרש בשתי צורות: א. ובתנאי (ובלבד) שידרוש. במקומות רבים בכתביו, משתמש הרמב"ם בסגנון "והוא ש..." במונח של תנאי מחייב. ב. שהוא (=עורך הסדר) בעצמו ידרוש. שני הפירושים הללו משלימים זה את זה: כל אחד לעצמו חייב לדרוש את פרשת "ארמי אובד אבי". היא מרכז הסיפור של הלילה הזה, ועל דרשת פרשה זו נאמר לדעת הרמב"ם באופן מיוחד, שכל המוסיף ומאריך הרי זה משובח. אבל זאת אין הכרח להודיע לבנים, אלא אם כן הבן גדול וחכם. כאן הכלל הקובע הוא: הכל לפי דעתו של בן. נדגיש, שגם לשיטת רב עוסק עיקר הסיפור בשעבוד וביציאה ממצרים, וכדברי הרמב"ם בספר המצות, עשה קנז:

וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים, מעוול וחמס, ואיך לקח השם נקמתנו מהם; ובהודות לו יתברך על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב, כמו שאמרו: כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

אלא שלרב יש להרחיב את היריעה ולקשר אותה ליעודה של האומה ולתפקידה, החל מראשית דרכה של האומה בימי האבות. ישנה, איפוא, חובת הודעה מינימלית ותמציתית, שאותה חייב כל אב להודיע לבנו, גם אם הוא לא מגלה עניין. עיקרה של הודעה זו – סיפור השעבוד והיציאה. מעבר לכך, ישנה חובת סיפור על כל אחד, ואפילו החכם והנבון מחוייב לספר לעצמו. סיפור זה כולל הרחבת דברים בתיאור התהליכים ההיסטוריים, מימי האבות. וכך דברי הרמב"ם בפירושו למשנה בפסחים קטז ע"א:

מתחיל בגנות – והוא שיספר איך היינו קודם אברהם אבינו כופרים ועובדי גילולים ומשתתפין השם יתברך, ואחר כך בחר בנו השם יתברך, ואת כל התלאה אשר מצאתנו במצרים, ואחר כך גאלנו השם יתברך. ודרש אותה פרשה ידוע ומפורסם.

ואם הבן מעוניין ורוצה לשמוע וללמוד, אזי גם הוא שותף בהרחבת דברים זו. "לפי דעתו של בן אביו מלמדו". "מלמדו" – ואין די בהודעה קצרה ותמציתית. במעמד הקהל נאמרים הדברים באופן כללי, מבלי להיכנס לדרשנות והסברה לפי רמתם הרוחנית של השומעים. בליל הסדר ישנה התייחסות ממוקדת בקהל השומעים, והתייחסות לרמתם הרוחנית.